

NEMZETI FÜGGETLENSÉGÜNK VÉDELMEZÉSE

III. HENRIK ELLEN.

(Az 1890-ik évi hadtörténelmi pályázaton megdícsért pályamunka.)

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

IV.

AZ 1050-IKI HADJÁRAT. HAINBURG FÖLÉPÍTÉSE.

1049-ben ismét régi fényében tündökölt a német birodalom. A belnyugalom Gottfried leverésével helyre állott. III. Henrik ismét *Magyarország ellen* irányítá terveit.

A háború már a *következő év* elején megkezdődött. *Gebhard* regensburgi püspök, a császár unokatestvére, akkoriban az osztrák határgrófságban tartózkodván, harcvágya által elragadtatva, minden ok nélkül betört az ország határszélére és azt tüzzel-vassal pusztítván, nagy zsákmánnyal visszasietett. Erre a *magyarok* azzal válaszoltak, hogy Gebhard távozása után nemsokára előzölöttek a *Neumarkot*,¹⁾ annak fővárosát Hainburgot a Szűz Mária egyházzal együtt szétrombolták és sok fogolylyal és zsákmánnyal megrakodva, diadalmasan tértek haza.²⁾ Valószínűleg ekkor esett el *Siegfrid*, az új határgrófság ura is, Hainburg védelme alatt.³⁾

Henrik vakmerő kihívásnak tekinté az Abától nemrég elitoglalt határgrófság elpusztítását és erélyes rendszabályokról akarván gondoskodni, az év jún. havában *Nürnbergben birodalmi gyűlést* tartott.

¹⁾ Így nevezték a Lajtha és Kahlenberg közti területet, melyet Aba 1043-ban Henriknek átengedett; a Neumark 1058-ban az Osztrák-örgrófsághoz csatoltatott.

²⁾ Herimannus Aug. 1050. Pertz. VII. 129.

³⁾ Meyndt 51.

A gyűlés igen népes volt. Részt vettek azon Gebhard regensburgi, egy másik Gebhard eichstädti, Hartvik bambergi, Konrád augsburgi, Adovin sebeni, Mitger truxini püspökök és más főpapok, Konrád bajor, Welf karinthiai hercegek, Albert osztrák örgróf, Scheierni Ottó, a Neumark új grófja, és az alpesi, bajor és osztrák tartományokból számos előkelő és alsóbb rangú nemesség.¹⁾

Mint látjuk, azon tartományok voltak képviselve, melyek a múltban és a közelebbi években legtöbbet szenvedtek a magyaroktól s így irántuk a legnagyobb gyűlölettel viseltettek.

A gyűlés nagy lelkesedéssel határozta el a hadjáratot. *Júliusban* megkezdődött a csapatok szervezése és *augusztus* vége felé a birodalom délkeleti vidékeinek összes hadai, Gebhard regensburgi püspök, Konrád bajor herceg és Adalbert osztrák örgróf vezérelte alatt a Duna mentében, részint szárazföldön, részint hajókon kelet felé indultak.

A vezérek ez alkalommal egy *crösséget* akartak létesíteni a birodalom keleti szélén, mely míg egyrészt a keleti határgrófságnak védbástyául szolgáljon, másrészt a további műveletekre nézve támpontot, *hadászati alapot* képezzen. Ez okból elhatározták, hogy a magyarok által ez év tavaszán szétrombolt *Hainburgot* fölépítik és erős határvárrá alakítják. A Duna jobbpartjának a mai Petronell, Német-Óvár és Hainburg közt eső része már a rómaiak korában is fontos hadászati és közlekedési pont volt. Itt feküdt *Carnuntum* város, mely Petronelltől egészen Hainburgig terjedt s melynek a hainburgi várhegyen épült római erőd kiegészítő védőműveül szolgált. Erre vonúlt el a Duna jobb partján a római út Vindobonától Bregetio és Aquincum felé s e nagy útát épen Carnuntumnál metszette amaz ősi közlekedési vonal, mely az Odera és Visztula folyóktól a Morva folyó torkolatáig s innen római területen Sabarián (Szombathely) és Pœtovion (Pettau) keresztül Aquilejához vezetett.²⁾ Carnuntumot teljesen elpusztíták a népvándorlás viharai; azonban a vidék, melyen feküdt, III. Henrik korában ismét kiemelkedik a homályból és nevezetes küzdelmek színhelyét képezi.

¹⁾ Aventinus. Annales Boiorum. 509.

²⁾ Heksch. Die Donau. Wien. 1881. 391—394.

Az említett vezérek *szeptember* kezdetén nagyszámú katonasággal és mesteremberekkel az elpusztult Hainburg helyére értek és megerősített tábornak ütven, azonnal hozzá fogtak a munkálatokhoz. A magyarok azonban a dologról értesülven, minden áron meg akarták akadályozni a rájuk nézve veszélyes erősség fölépítését és *szept. 22-ikén* éjjel váratlanul megtámadták a németeket. Iszonyú nyilzáport szórtak a minden felől körülvevő táborra, annyira, hogy másnap a németek csak egyetlen sátor tetején 200 nyilvesszót olvastak meg. Az éjjeli megrohanás nem sikerült ugyan, azonban a magyarok nem hagytak föl tervökkel, hanem egy egész hétig megszállva tartották az ellenség táborát s ez alatt több sikertelen rohamot intéztek, végre nyolczadnap a németek minden erejüket összeszedvén, vakmerően kitörték az ostromlókra s közülök sokat leölvén, őket szerencsésen elűzték.

Ezután akadály nélkül folyt az építkezés, minek befejezésével a vezérek az erősség védelmére bajor és osztrák őrséget hagyván hátra, haza tértek.

Az egykorú iratok nem említik, vajjon ez erősség a hainburgi hegy tetején volt-e, vagy alatta a Duna partján. De minthogy az altaichi évkönyv, mely legrészletesebben adja elő ezen eseményt, Hainburg város (urbs Heimenborg) fölépítéséről beszél, valószínűnek kell tartanunk, hogy az építkezés nem a hegy tetején, hanem lent a Dunaparton, a hegy alatt történt és azon feladattal is bírt, hogy a dunai hajóhad számára a további hadjáratokban biztos kikötőt szolgáltasson. Az erősség voltaképen nem volt egyéb, mint mély árokkal s az ebből kihányt földből készített sáncczal körülvevő terület, mely az ekkor még csekély kiterjedésű várost egészen körül foglalta. A sáncz földanyagát czölöpzet tartotta össze és a falon fából készített őrtornyok voltak. Az erősség belső részei, valamint a házak is mind fából épültek. A lakosság nem állt másból, mint az itt hagyott őrségből. De a kereskedelmi és hadászati tekintetben egyaránt fontos hely csakhamar virágzó községgé emelkedett, míg végre a XIII. században a rohamosan emelkedő Becs által háttérbe szorítottatott.

Gebhard és társai erősen csalódtak, midőn azt hitték, hogy elleneik ez idén nem fogják többé Hainburgot háborgatni. Alig hogy eltávoztak, ismét megjelentek a magyarok és az erősséget

bekerítvén, több napig ostromolták. Miután a rohamok sikertelenek voltak, arra törekedtek, hogy a vár faépületeit felgyújtsák. E végett nyilaikkal tüzes üszköket lövöldöztek a várba, míg végre egy viharos napon néhány házat fellobbantottak. A tűz az erős szél által élesztve, rohamosan terjedt az erősség főrésze felé, hol valószínűleg az élelmi szerek voltak felhalmozva. Most az őrség minden figyelme az oltásra irányult, mit a magyarok észre vévén, bezúzták a kaput s a várba rohantak. Ekkor azonban hirtelen megfordult a szél s a lángot a féltett hely felől a már leégett területre ragadta, hol a tűz nemsokára kialudt. Erre az őrség kétségbeesett erőfeszítéssel a magyarokra rontott s azokat makacs viadal után kiszorította és a vár alól szerencsésen elűzte.¹⁾

Ez volt a *bevezetése* a következő évek nagy hadjáratainak, de egyszersmind ez volt III. Henrik *utolsó diadala* a magyarok fölött.

V.

ENDRE DIPLOMATIAI ÉRINTKEZÉSEI A CURIÁVAL, A HÁBORÚ MEGAKADÁLYOZÁSA VÉGETT.

Mi alatt a határon az említett hadi események folytak, a békés természetű Endre király mindent elkövetett, hogy a német és magyar birodalom közt méltányos békét hozzon létre.

Endre nem gondolt ugyan arra, hogy Magyarország helyzetét valamely fegyveres szövetkezés által szilárdítsa, azonban a *diplo-matiai actiónak* bizonyos nemét mégis igénybe vette, a viszály kiegyenlítése végett.

A *római curia* ez időtájt mind inkább növekedett tekintélyben a keresztény Európa népei előtt és habár nem bírt is azon lesújtó hatalommal, melylyel negyedszázad mulva, VII. Gergely alatt: moralis befolyása most is elvitázhatlan volt.

IX. *Leo*, az ekkori pápa, jó egyetértésben élt Henrikkel,

¹⁾ Annales Altahenses. 1050. Pertz. XX. 805. Herim. Aug. 1050 Pertz. VII. 129. Auctarium Zwetlense Pertz XI. 539. de az évet hibásan 1049-re írja.

kinek a pápai tiarát is köszönheté s érvényesítette befolyását, hogy a birodalomban a belviszályok megszűnjenek.

A *császári mindenhatóság* azonban ez időben már méltán gondolkozóba ejthette a főpapságot s aggodalom keletkezhetett a jövőre nézve, ha t. i. a hitbuzgó Henrik helyét más, az egyház érdekeivel nem törődő uralkodó foglalja el.

Igen eszélyesen számított tehát Endre, midőn a curiával diplomatiái érintkezésbe lépett s annak pártfogását és közbenjárását a fenforgó viszályban igénybe vette.

A király *György kalocsai érseket* küldte a pápához követül. Az érsek küldetése egyébiránt egyházi tekintetben is alkalomszerű volt, mivel épen 1050 őszen szándékoztak a pápa hajdani elődjét *Gellért toulí* püspököt a szentek közé avatni s az ünnepélyre szokás szerint távoli országokból is gyülekeztek az egyházi és világi emberek.

Mi volt György érsek *előterjesztésének lényege*: arról forrásaink hallgatnak. Bizonyára tudomására hozta a pápának, hogy Magyarországon a nem rég megingatott kereszténység szilárdulni kezd, azonban hogy teljesen megerősödjék, huzamosabb békére volna szükség; hogy Endre nem kívánja a háborút Henrikkel, de a béke árául az állami függetlenséget feláldozni nem akarja, mivel a vazallusi viszony — mint ezt az 1046-iki pogány reactió elég világosan igazolja, — a keresztény vallás veszélyét vonhatná maga után.

A közbenjárás azonban eredménytelen maradt, bizonyára amiatt, mivel a császár azon föltételek alatt, melyeket a kalocsai érsek a pápával közölt, semmi áron sem volt hajlandó Endrével békét kötni.

Leo pápa most Hugó cluny-i apátra bízta a közbenjárás folytatását és őt a béke föltételeinek újabb formulázása végett *Magyarországba* küldte. A király és országnagyai tisztelettel fogadták a követet és a pápa által ajánlott egyezkedési alap elfogadására hajlandóknak mutatkoztak.

A részletek közelebbről nem deríthetők föl. Annyi kétségtelen, hogy a pápa a két fél között *középállást* foglalt el. A szorosabb értelemben vett vazallusi viszony elismerését nem kívánta ugyan, azt azonban elengedhetlennek tartotta, hogy Endre a császár iránti

hódolat jeléül *évi adót* fizessen, mibe a magyarok oly föltétellel egyeztek bele, ha Henrik az 1046-iki forradalom részeseinek kiadását, vagy megbüntetését nem kívánja.¹⁾

Azonban Hugó fáradozása, végeredményét tekintve, haszttalan volt. *Nem Endrén múlt a dolog, hanem a német császáron*, a ki a pápával Augsburgban közölt föltételekből az általa nagyon tisztelt és szeretett cluny-i apát kedvéért sem engedett egy hajszálnyit sem. Henrik makaes jellemű ember volt, ki politikai dolgokban semmiféle egyházi befolyás által nem hagyta magát kitűzött céljától eltántorítani.

1051 július havában mindenünnen gyülekeztek a birodalmi csapatok *Regensburgba*. A németek *nemzeti és vallási ügynek* tekinték a készülő vállalatot. A pusztításokért, melyeket Árpád óta szenvedtek, a Péter-párti németek legyilkolásaért, a papok leöléseért, a templomok és oltárok lerombolásaért most egyetlen iszonyú csapással akartak bosszút állani. *Henrik pedig a hatalom pallosával akarta sújtani az országot, mely a császári fenhatóság ellen fellázadni merész volt.*²⁾

Endre értesülvén a birodalomban megindult általános mozgalmról, még egy utolsó kísérletet tett a veszély elhárítására.³⁾ Azonban Henrik most még merevebben ragaszkodott föltételeihez. A magyar követek eredmény nélkül tértek haza.

¹⁾ Ily értelemben lehet magyarázni az egykorú Wibertnek, IX. Leo életírójának, ezen szavait: «*Idcirco Hungariæ Principes a Romano nuper Imperio dissidentes, multiplicibus legatis adierat, ne destractarent solita subjectione Imperatori prisca persolvere tributa: quod et consenserant, si præteritorum commissorum eis concederetur indulgentia*». Acta Sanctorum April Tom II. 660. vita Leonis.

²⁾ Vita Bennonis Episcopi Osnabrugensis. Pertz XIV. 63. lap. «*Denique expeditione imperiali contra Hunnorum impetus totius regni viribus congregata, qua Henricus fortissimus imperator eorum superbiam subjugare et fidei christianæ innectere statuit*» stb.

³⁾ Herim. Aug. 1051. Pertz, VII. 130. «*Sequenti autumno magno cum exercitu pactum Andreae regis ut per legatos offerebatur, accipere contemnens, Pannonias petiit.*»

VI.

AZ 1051-IKI HADJÁRAT.

Augusztus elején Henrik Nürnbergből Regensburgba utazott, hol a hadsereg ekkor már az indulásra készen állott.

Ritkán gyűlt össze a császári zászló alatt oly óriási haderő, mint most. A rendes szokás, mit már Nagy Károly is gyakorolt, az volt, hogy csak azon tartományok hadjuttalékait hívták fegyverre, melyek az ellenséges ország szomszédosai valának; most azonban az egész római-német birodalom mozgósított. Ott voltak Burgundia, Lombardia, Cseh- és Lengyelország hűbéres csapatai; ott voltak a birodalmi hercegek, határgrófok, püspökök és apátok hűbéreseikkel és fegyveres szolgálóikkal, sőt a vendek is megjelentek a távol éjszokról.¹⁾

Egykorú följegyzések szerint az 1051-ik év igen esős volt.²⁾ A nyári nagy esőzések miatt a Duna augusztusban is magas vízállással bírt. Ez okból Henrik az összes élelmi szert és seregének nagy részét hajókra rakatta s úgy indult Regensburgból Magyarország felé.

A sereget augusztus közepén Passauban találjuk. Itt ülte a császár augusztus 15-ikén Mária mennybemenetelének ünnepét.³⁾ Azonban az örömet, mit a diadal reménye nyújtott, már ekkor komor felhő zavarta meg. Az a hír érkezett, hogy Balduin flandriai gróf ismét fegyvert fogott ellene. Henriket nyugtalaníthatta e váratlan esemény, de azért útját nem változtatta meg, hanem megelégedett azzal, hogy a még folyvást fogságban sinlődő Gottfried lothringeni herceget szabadon bocsátá azon föltétel alatt, hogy a lázadó

¹⁾ Annales Altahenses 1051. (Pertz, XX. 805.) Herimannus Aug. 1051. (Pertr. VII. 129.) Aventinus: Annales Boiorum 510—511.

²⁾ Annales Lambienses 1051. (Pertz, VI. 19.) Annus totus pluvialis.

³⁾ Annales Altahenses 1051. (Pertz, XX. 805.) «Imperator vero ita disposuit iter suum, ut navigio descendens per Danubium, adsumptionem Deiparæ virginis celebraret Batavorum urbe.»

Balduin ellen — ki nem rég Gottfriednak szövetségese volt, — védelmezni fogja a birodalom nyugati széleit.¹⁾

Passauból nemsokára tovább indult a hadsereg és minthogy a vízi utazás a nevezett várostól Magyarorszáig, legfeljebb 10—12 napig tarthatott, bizton állítható, hogy az ellenség már *augusztus vége felé* Hainburg alatt táborozott.

Föl kell tételeznünk, hogy Henrik már elindulásakor megállapítá a hadi terv főbb vonalait. Évek óta készült e hadjáratra s a készülétek nagy arányából következtetve, úgy látszik, döntő csapást akart mérni Endrére. Eszes és gyakorlott hadvezér volt, ki uralkodása kezdetétől minden évben viselt hadjáratot s a legtöbbet maga vezényelte, ki harczolt hegyek és erdők közt, síkságokon és mocsaras vidékeken egyaránt s így a hadviselés minden nemét tapasztalásból ösmerte. Magyarországon már többször megfordult s a dunántúli rész természeti és földrajzi viszonyai egészen Székesfehérvárig ösmeretesekek voltak előtte.

Jól tudta Henrik azt is, hogy a magyar királyságra a dunántúli vidéken lehet mérni az elhatározó csapást. Az 1044-iki hadjárat eléggé mutatta ezt.

Első hadi terve tehát nem lehetett más, mint az 1044-iki: vagyis a legrövidebb útvonalon, Hainburgtól Mosonyon át Győrnek s innen a Bakony és Vértes-hegységeket elvlasztó móri horpadáson keresztül egyenesen Székesfehérvárnak nyomulni, az élelemszállító hajóhaddal pedig ez úttal párhuzamosan levezni Győrig, vagy esetleg tovább is.

Ha e hadi út használásával 1044-ben csekély erővel is diadalt aratott, mennyivel inkább számíthatott erre 1051-ben, midőn legalább is háromszor oly nagy hadserege volt.

E hadi terv azonban Hainburgnál módosulást szenvedett.

A mai Mosonmegye a XI. században sokkal vízdúsabb volt, mint napjainkban. A közlekedés nagyobb hadseregre nézve még száraz időben is akadályokkal járt, mint ezt az 1044-iki hadjárat leírásánál láttuk. Most pedig a megelőző nagy esőzések miatt a Lajtha, Rápeza, Rába és Duna folyók árjai annyira elöntötték a vidéket, a Fertő-tó és a Hanság ingoványai annyira megteltek víz-

¹⁾ Herim. Aug. Pertz. VII. 129—130.

zel, hogy e területen sereggel áthatolni vagy lehetetlennek látszott, vagy pedig a legnagyobb veszélyvel s a hadjárat eredményének kockáztatásával lett volna összekötve.

Nem volt tehát más választás, mint vagy a Duna éjszaki partjára tenni át a hadjáratot, vagy pedig az elárasztott vidéket megkerülve, nyomúlni a dunántúli vidékre.

Henrik hadi tanácsot tartott, mely a következő tervet állapította meg: a sereg *kisebb* része, *Bretiszláv* cseh és *Welf* karinthiai hercegek vezérlete alatt átkel a Duna balpartjára és a pozsonyi oldalon, tehát az 1041. és 1042-iki harctéren, tör Magyarországra; ezzel egyidejűleg a *hajóhad* az élelmi szerekkel és némi csapatokkal Gebhard regensburgi püspök parancsnoksága alatt a Dunán lefelé evez; a bajor, osztrák, burgundi, longobárd, szász, sváb, frank, vend és lengyel dandárokból álló *őshaderő* pedig a császár személyes vezérlete alatt kerülő úton hatol a dunántúli vidékre.¹⁾

Mi volt a hadi tanács megállapodása a további teendőkre nézve, arról a német források hallgatnak, épúgy hazai krónikáink is. Ha az lett volna a hadi terv, hogy a két szárazföldi hadtest az ország belsejében valahol *egyesüljön*, akkor az egyesülés csakis Komáromnál — hol a Duna elágazása megszűnik — vagy ezen alúl történhetik vala meg és ez esetben a hajóhad képezte volna az összekötő kapcsolatot. Ámde az egykorú reichenau Herimannus szerint Gebhard, Welf és Bretiszlav csupán a Dunától éjszakra eső vidék *pusztítására* voltak küldve;²⁾ arról, hogy az éjszaki hadtestnek valami más feladata is lett volna, nevezetesen, hogy a fő-sereggel egyesüljön s ezzel közösen működjenek, sem Herimannus, sem más egykorú német író nem tesz említést, miből úgy látszik,

¹⁾ Annales Altahenses 1051. Pertz XX. 805. Herimannus Aug. 1051. Pertz VII. 129. Aventinus Annales Boiorum. 511. lap. Az egykorú német források nem említik, hogy a hajóhad is az ország belsejébe vezetett volna; reichenau Herimannus csak azt mondja, hogy Gebhard, Welf és Bretiszlav a Duna éjszaki partjának *pusztítására* küldetett. (Pertz VII. 129.) Azonban hazai forrásaink szerint az éjszaki hadtestet hajóhad is kísérte, melynek Gebhard volt a parancsnoka (Marci Chronica 51. Thuróczy 174. és mások). A hajóhad levezését újabb német történetírók is kétségtelennek tartják. (Meyndt 41. Giesebrecht 450.)

²⁾ Herim. Aug. 1051. Pertz VII. 129.

hogy Welfnek és Bretiszlavnak nem is volt céljuk a császárral egyesülni. A német források a hajóhad további feladatáról is hallgatnak, azonban hazai krónikáink szerint Gebhard, a hajóhad parancsnoka, a hadjárat folyama alatt kereste a császárt, valamint a császár is Gebhardot,¹⁾ miből következik, hogy a főserég és a hajóhad közt, különösen az élelmezés végett, összeköttetésnek kellett volna létesülni, a mi azonban nem történt meg.

Az altaichi évkönyvek és reichenai Herimannus előadása szerint tehát Magyarország határán az ellenség három részre szakadt. Welf és Bretiszlav hadai átkeltek a Dunán, hogy aztán Pozsony- és Nyitra megyében kelet felé törjenek; Gebhard a Vág-Dunán evezett lefelé a hajóhaddal és feladatához képest a partvidéket pusztította s ez által, valamint az élelmi szerek szállítása által is a szárazföldi sereg működését támogatta; a császár pedig annyi élelmiszert, a mennyit csak lehetett, teherhordó lovakra rakatván, a főt említett lovas és gyalog csapatokból álló fősereggel elhagyta a Dunát és hosszú, fáradságos kerülő úton *Karinthia* határgrofságon keresztül hatolt hazánk belsejébe.²⁾ Megjegyzendő, hogy a XI. században a mai Stajeroszország a Karantánmarkhoz tartozott, és pedig annak éjszakkéleti részét képezte, e szerint Henrik hadi útja a mai *Stajeroszország*on vezetett keresztül. Hazai forrásaink szerint, Kézai kivételével, ki e dologról nem tesz említést, a *Zala* és *Zelicze* forrásai mellett jöttek a németek az országba.³⁾ E patakok Vas megyében, Stajeroszországhoz közel, a Rába folyásától délre alig 7—8 kilométernyire erednek és csakhamar Zalamegyébe csapnak át. A Zala a Balaton tavába ömlik, a Zelicze pedig, melyet ma Kerka néven ösmerünk, a Lendvával egyesül s ezzel a Murába szakad.⁴⁾

¹⁾ Marci Chronica 51. Thuróczy 174—175.

²⁾ Annales Altahenses 1051. (Pertz XX. 805.) és Herim. Ang. 1051. (Pertz VII. 129.)

³⁾ Marci Chronica 51. l. «juxta fontes rivorum Zala et Zelice» ép így a Chronicon Dubnicense M. Florianusnál III. 66. és Chronicon Monacense. M. Florianusnál III. 231. valamint Thuróczy Schwandtnernél I. 174. Lásd egyszersmind az első közleményhez csatolt térképet.

⁴⁾ Podhraczký. Béla király névtelen jegyzőjének idejekora és hitelesége 350.

Ez adatok szerint tehát kétségtelen, hogy Henrik 1051-ben Stajerország felől jött hazánkba, de hogy a Sopronytól egészen a Muráig nyúló hosszú határvonalnak melyik pontján hatolt be, mai napig vita tárgyát képezi.

Meyndt, ki e korszakról érdekes és bő forrástanúlmányon alapuló művet írt,¹⁾ a déli hadtesttel a következő utat végezteti: Henrik Hainburgtól előbb a mai Wienerneustadt felé haladt, majd neki vágott a Semmering-hágóra vezető hegyi útnak s eljutott a Mürz-patakhoz, aztán e mellett ereszkedett lefelé a Mura melletti Bruckig, honnan a Muravölgyön nyomult tovább egészen azon pontig, a hol a Pettauból Szombathely felé vezető régi *római út* (a hajdani Poetovio és Sabaria közt) a Mura folyót metszette, tehát körülbelül a mai Radkersburgig; innen pedig a Kerka és Zala forrásai mellett Magyarországra tört.

Meyndt a Hainburgtól Radkersburg vidékeig terjedő vonalra három mértföld átlagos napi meneteléssel 14 napot számít. Ezek szerint tehát Henrik egy nagy sereggel két heti roppant fáradalmas utat tett saját országában délfele, azután Magyarországon legalább is egy hétig haladt éjszakelet felé, hogy eljusson oda, hová sokkal kisebb kerülővel és az előbbinél egy cseppet sem fárasztóbb hegyi úton 8—10 nap alatt elérhetett volna.

Meyndt bizonyos tendenciával ragadja meg a magyar krónikások Zaláját és Zeliczjét. Ő Fehérvár megszállását és a vérteshegy-i ütközetet mesének tartja, melyet szerinte Thuróczy és más magyar krónikások gondoltak ki. Meyndt úgy okoskodik, hogy Henriknek, ki szeptember elején vált el a hajóhadtól és október 25-ikén már ismét Hainburgban volt, az említett nagy kerülő miatt alig lehetett ideje arra, hogy a Bakony keleti oldalára jusson, és tovább vonva következtetéseit, azt állítja, hogy a császár a Bakony nyugoti lejtőitől a Dunáig terjedő vidék meghódítását tűzte czélul, míg az éjszakai hadtestnek az volt a feladata, hogy a Morva és Garam közti területet, melyet Henrik már 1042-ben hűbéres herczegséggé alakított, de csakhamar ismét elvesztett, visszafoglalja.²⁾

¹⁾ Dr. J. G. Meyndt: Beiträge zur Geschichte der älteren Beziehungen zwischen Deutschland und Ungarn. 1870.

²⁾ Meyndt idézett munkája. 41—44. lap.

Föltéve azon eshetőséget, hogy Henrik a déli hadtest céljául csakugyan a Bakonytól a Dunáig terjedő vidék elfoglalását tűzte ki: az a kérdés merül föl, szükséges volt-e e végett egészen a Muraközig lekerülni? Erre azt felelhetjük, hogy nem volt szükséges, mivel Henrik e célra sokkal rövidebb úton is elérheti vala.

Hazánk *délnyugati vidéke* a XI. században sokkal jobban volt védve a természet által, mint ma. A Fertő és Duna közti térség, mint már említettük, mocsarasabb, vízdúsabb volt; a Fertőtől a Muráig nyúló Stajer-alpok erdőségei sokkal messzebb behatoltak az ország belsejébe, mint napjainkban.

Hatalmas akadály volt ez a támadó ellenségre nézve. A XI. századbeli Vipo is megjegyzi, hogy Konrád császár 1030-ban a folyók és erdők által elzárt Magyarországra nem lévén képes bejutni, a határtól visszatérni kényszerült.¹⁾

E határfalon csak kevés átjáró vezetett a mai Alsó-Ausztriából és Stajerországból hazánkba. Ilyen volt a *mosonyi* átjáró, mint legrövidebb útvonal Hainburgtól Győr felé, ilyen volt a *sopronyi* átjáró, mely a Fertő-tó megkerülésével Kapuvárnak s innen a Rábához vezetett; ezektől délre pedig a Stajerországból hazánkba jövő folyók völgyei képeztek természetes közlekedési vonalakat, nevezetesen a *Rába* és *Muravölgyek*. A mosonyi átjárót a vizek védték s részben a sopronyt is; a többi erdős helyeken pedig a magyarok az átjárókat bevágták, vagyis kövekkel, levágott fatörzsekkel, sánczokkal eltorlaszolták. E torlaszokat, melyek vagy az ország határán, vagy néha azon belől állottak, *gyepüknek* nevezték. A gyepük jó karban tartása a szomszédos lakosság kötelessége volt. Az átjárókat, melyek a gyepüktől az ország belsejébe vezettek, átvitt értelemben közönségesen *kapuknak* (porta), hívták. A kapuk biztosítására a későbbi korszakban várakat építettek, azonban már a XI. században is gondoskodtak védelmükről. Nevezetesen alkalmas helyeken, rendszeren a gyepükön belől elszáncolták az utat, czölöpzetből és földből erősséget készítettek; ha pedig folyókon át vezetett a *kapu*, a partokat sánczokkal zárták el s a hidak védelmére földből és fából hídfőket emeltek. Jellemző dolog, hogy a folyó-erődítések mind a *nyugati* oldalon voltak, így

¹⁾ Viponis Vita Chuonradi Imperatoris. Pertz XIII. 268.

pl. a mosonyi úton a Rápczán Abda vidékén, a sopronyi úton a Kis-Rábán Kapuvárnál, tehát arra számítva, hogy a *nyugat felől* jövő ellenséget feltartóztassák. Ez átjárókra az e célra ide telepített örök (speculatores), besenyők, székelyek ügyeltek fel, épúgy a gyepükre is; az öröknek a *kapuk* és *gyepük* föntartásán kívül kötelességek volt a kisebb rabló csapatokat a határtól visszaverni, nagyobb hadjárat alkalmával pedig az első ellenállást kifejtteni és a veszélyről az ország belsejébe tudósítást adni.¹⁾

Kisebbségi csapat ellen az őrség már a *gyepünél* is sikerrel védekezhetett, azonban hadjárat alkalmával, ha gyors segély nem érkezett, rövid küzdelem után hátrálnia kellett a túlnyomó erő előtt. Ekkor az ellenség lerombolta a *gyepüt* s nemsokára a *kapuhoz* ért, hol már erélyesebb volt az ellenállás, mivel a határörök, a *gyepü* védőtől időközben a veszélyről értesítve, nagyobb távoból is összegyülekezhettek. De ha jelentékenyebb segély nem érkezett az ország belsejéből, úgy a határörök végre is kimerültek, vagy leölettek az egyenetlen harcban, mire a *kapu* az ellenség kezébe került s ezzel az utolsó akadály is leomlott.

Azonban ha a *gyepüt* és *kaput* nagyobb hadsereg védelmezte, gyakran oly küzdelem fejlődött ki, a mely vagy visszatérésre kényszerítette az ellenséget, vagy katasztrófát hozott reá.

A németek tapasztalásból tudták ezt. Nemcsak a magyarok, hanem a csehek is bevágták, eltorlaszolták a hazájukat minden oldalról környező erdőség átjáróit. Midőn Henrik 1040-ben Csehország ellen hadjáratra kelt, és a Cseh-erdőn át (valószínűleg a Furth és Neumark közti horpadáson) az ellenséges területre akart hatolni, az erdei utat sánczczal, czölöpzzel és levágott fatörzsekkel elzárva találta. A csehek ugyanis két *gyepüt* készítettek, egyiket az innenső, másikat a túlsó oldalon s ezek védelmére erős őrséget rendeltek s ezen kívül lesben íjász csapatokat helyeztek el, kik hihetőleg a Péter által Bretiszlavnak segélyül adott magyar seregből valók valának. Henrik az utat meg akarván nyitni, Werinhard, Reinhard, Gebhard és más grófok alatt egy-egy erős és válogatott

¹⁾ Lásd ez erődítésekre nézve: Pauler Gy. Anonymus külföldi vonatkozásai. (Századok 1883. 104.) és ugyancsak Pauler Gy.: Néhány szó hadi viszonyainkról a XI—XIII. században. (Hadtört. Közl. 1888. 504—509. lapok.)

fegyveresekből álló csapatot küldött a torlaszok elfoglalására. Ezek járatlan ösvényeken a gyepükhöz érvén, mindkettő ellen rohamot intéztek, azonban a cseh őrség és a lesbe állított íjászok minden felől körülfogták és majdnem az utolsó emberig levágták őket. Henrik ez iszonyú veszteség után visszavonult és a következő évben (1041) *járatlan mellékösvényeken* tört Csehországra s ekkor a meglepett cseheken oly diadalt aratott, hogy Bretiszlav a sikertelen küzdelemmel felhagyva, meghódolt és ez idő óta a császárnak hű alattvalója lett.¹⁾

A mondottak alapján tájékozást szerezhetünk arra nézve, hogy 1051-ben melyik vonalon jöttek be a németek.

A betörésre Henrik sem a mosonyi sem a sopronyi kaput nem használta, mert, a mint föntebb láttuk, reichenauai Herimannus azt mondja, hogy a hadsereg a Karantán-markon át jutott Magyarországba.

Hogy Henrik nem a sopronyi kapun hozta be seregét, annak két oka lehetett. Vagy azt hitte, hogy ezen vonalnak a Fertő délkeleti csücsától a Rábáig terjedő szakaszán az áthatolás az árvíz által akadályozva lesz; vagy pedig attól tartott, hogy Endre király a természet által jelenleg úgyis eléggé védelmezett mosonyi kaput figyelmen kívül hagyva, erejét a sopronyi átjáró védelmére fogja összpontosítani, s így könnyen oly szerencsétlenség érheti a német hadsereget, a milyen Csehország határán 1040-ben érte.

Henrik tehát úgy tett, mint az 1041-iki hadjárat alkalmával. Nagy kerülőt tett, hogy olyan helyen törjön be hazánkba, hol a magyarok őt nem is várták. De hogy a rendelkezésre álló utak közül épen a leghosszabbat, vagyis a muraközi kerülőt választotta volna (mint Meyndt állítja), igen valószínűtlennek látszik, annyival inkább, mivel reichenauai Herimannus, ki e hadjáratról részletebben ír, mint a többi egykorúak, a Mura folyóról említést sem tesz, és csak annyit mond, hogy Henrik Karinthián keresztül jutott Magyarországba²⁾, miből még nem következik, hogy úgyszólván

¹⁾ Herimannus Aug. 1040—1041. évre (Pertz VII. 123.) és Der Sächsische Annalist 1040. évre (Pertz: Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit. X. kötet.)

²⁾ Herim. Aug. 1051. Pertz. VII. 129. «longo propter fluviorum illu-

egész Karinthián (Stájerországon) végig ment volna, hanem csak az, hogy az útvonal Karinthiát metszette.

De nem is volt szükséges Henriknek a Mura-közig lekerülni, mert hiszen ama hegyi úton, mely Bécsújhelytől a Pitten völgyén, a krumbachi Zöber-völgybe fölvezet, innen pedig Friedberg mellett, a Pinka-völgyön, Felső-Örön át a körmendi Rábához, vagy pedig Friedbergtől Ilzhez, s innen a Feisztricz-völgyön a szent-gotthardi Rábához ereszkedik, sokkal rövidebb idő alatt bejuthat vala Magyarországba. Ha pedig, mint Meyndt véli, Henrik csakugyan a Semmeringen át a Mura-völgybe vitte seregét, akkor azon a közlekedési vonalon, mely Grácztól a Rába völgyébe, s innen, Feldbachon és Fehringen át, hazánkba vezet, legalább is egy héttel előbb megközelíti vala a Rába magyarországi vonalát, mint a muraközi kerülővel.

A legnagyobb valószínűség tehát a mellett szól, hogy Henrik főserege vagy a Rába mentében, vagy pedig ennek valamelyik baloldali mellékvölgyén ereszkedett alá Magyarországba.¹⁾ Mindenesetre terhes és vakmerő menetelés volt ez; ámde Henrik számított a nehézségekre, és *szekereket*²⁾ nem hozott magával, hanem a podgyászt lovakra rakatta, miből az tűnik ki, hogy gyorsan és oly útakon akart haladni, a merre szekerek nem járhatnak.

Ily módon Henrik csakugyan meglepte a magyarokat. Bizonyosságul szolgál erre azon körülmény, hogy a német hadsereg — a külföldi források szavai szerint — útjában sok embert legyilkolt és a községeket, a templomok kivételével, elpusztította.³⁾ Ámde a magyar fővezér által alkalmazott hadviselési mód oly természetű volt, hogy az említett öldöklés és pusztítás csakis a *hadjárat elején*

vionem circuitu per Carentani fines transiens». Így ír a XV. századbeli Aventinus is: *Annales Boiorum* 511. «per Charionum fines transiens».

¹⁾ Pauler Gy. is valószínűnek tartja, hogy Henrik Fehring felé jött be. *Hadtört. Közl.* 1888. 505. lap.

²⁾ «Absque navibus et plaustris solo equestri itinere regionem intravit» írja az *Annal. Altah.* (Pertz XX. 805.)

³⁾ Herim. Aug. 1051. Pertz VII. 130. *Annales Alt. Pertz XX.* 805. «ad quaecunque loca accessit, igne ferro exceptis ecclesiis vastavit». Ekkehardi *Chronicon universale.* Pertz. VIII. 196. lap. 1051. év: «Milites autem imperatoris vastata magna parte provinciæ, multis insuper inibi occisis» stb.

és kizárólag oly vidéken volt lehetséges, melyre a fővezér előintézkedései egyedül azon okból nem terjeszkedtek ki, mivel ott az ellenséget nem is várták.

A hadjárat későbbi folyama alatt már egészen megváltoztak a viszonyok.

Sajnos, hogy e nevezetes hadjárat részletes története, a források elégtelen volta miatt, tüzetesen meg nem állapítható. A dolgok egymásutánja alig deríthető fel, s még a legfontosabb események is vita tárgyát képezik. De habár e szerint a küzdelem részleteit időrend szerint nem is lehet összeállítani, mégis a meglévő adatok elégséges alapot szolgáltatnak arra, hogy legalább általánosságban a valóságnak megfelelő, hű képet alkothassunk a hadjárat felől.

Henrik vállalata, mint a fentebbiekből látható, nagy arányú volt. Ily vállalatot csakis rendkívüli ellenintézkedések által lehetett megghiúsítani.

Endre nem is rettent vissza a rendkívüli intézkedésektől, azonban a harcz sikertelen kimenetelét mind a mellett is lehetségesnek vélte. Erre mutat azon cselekedete is, hogy a hadjárat előtt a zemplénmegyei Ketel-Patakot Ketel ivadékaitól megszerezte, részben azon okból, hogy neje e távol eső, védett helyen a háború veszélyei elől biztos menedéket találjon,¹⁾ s e szerint valószínűnek tarthatjuk, hogy 1051-ben nejét és Adelheid leányát a családi és országos kincsekkel ide küldte.

Endre, mint tudjuk, főleg kiváló katonai tehetségei miatt hívta haza öccsét, Béla herceget, Lengyelországból, és ruházta föl a vezéri méltósággal; ez okból kétségtelennek tartjuk, hogy az 1051-iki hadjárat alatt *Béla volt a fővezér*, s a hadi terv megállapítása és keresztülvitele is az ő műve volt.

Vizsgáljuk meg, milyen volt e hadi terv, s miként került végrehajtás alá?

¹⁾ Anonymus *Belæ regis notarius* 15. fejezet. «Rex Andreas de posteris cambiavit illum locum (Ketel-potaca) duabus de causis: unum quia utilis erat regibus ad venationes Secundum, quia diligebat partes illas habitare uxor sua, eo quod propior ad natale solum esset, quia erat filia ducis Ruthenorum et timebat adventum Imperatoris Theutonicorum, ut ne ulturus sanguinem Petri regis Hungariam intraret.»

A hadjáratra vonatkozó hazai és külföldi források arról tanúskodnak, hogy Béla herceg 1051-ben nagyjában véve ugyanazon rendszabályokat alkalmazta a németek ellen, a melyeket a spanyolok s — bár nem öntudatosan, de a kényszerhelyzetből kifolyólag — az oroszok Napoleon ellen alkalmaztak.

Lássuk az erre vonatkozó főbb adatokat.

Reichenau Herimannus, ki épen ezen időben írta krónikáját, az 1051-iki hadjárat általános jellemére nézve a következőket mondja: «A császár . . . a hűtlen királyságba nyomúlt, mi közben a magyar sereg *rabló csapatok módjára imitt-amott száguldozott*, a nélkül hogy valahol nyílt mezőn *ütközetbe bocsátkozni merészkedett volna* és (a császár) mindenütt elpusztított mindent, a *meddig a sereg élelmiszere tartott*. Midőn pedig a magyarok az éhség és más hiányok miatt szenvedő sereg *visszavonulását elvágni törekedtek*, s csapataikat a már előbb elsánczott partokon és a sekély mocsaraknál felállították, hogy őket vagy megadásra kényszerítsék, vagy az élelem hiánya miatt megsemmisítéssel fenyegezzék: a katonák ekkor is rettenthetlenek maradtak, s haladéktalanul átgázoltak az útba eső folyókon, s az ellenséget megfutamították.»¹⁾ Ezután a visszavonulás egy érdekes epizódját írja le a krónikás, melyről később lesz szó.

Jóval rövidebben szól e dologról az altaichi évkönyv. «A császár — úgymond — hajók és társzekerek nélkül, mindent lóháton szállítva, hatolt az országba és tüzelt-vassal pusztított mindent, a templomok kivételével, a merre csak járt, de miután az *ellenség nyíltan ellenszegülni* nem mert és a sereg a húzamos idő miatt *éhségbe* jutott, ismét haza indult, hogy a következő évben visszatérjen.»²⁾

Otto freisingeni püspök, ki ez esemény után egy század múlva írta művét, szintén megemlékezik e hadjáratról. «Henrik — így szól — András nyakasságának megtörése végett, ismét Pannoniára tört, de minthogy a föld lakosai mindenütt *elrejtöztek* és az élelmi szereket vagy *elrejtették*, vagy *megfertőztették*, nem lévén képes seregét tovább föntartani, mindent elpusztítva, visszatért.»³⁾

¹⁾ Herimannus Aug. 1051. Pertz. VII. 129—130.

²⁾ Annal. Altah. Pertz. XX. 805.

³⁾ Ottonis Frisingensis Chronicon. Pertz. XX. 245.

A német hadsereg siralmas állapotát ezeknél sokkal élénkebben jellemzi azon tudósítás, melyet az 1051-iki hadjáratban személyesen részt vett *Benno* sváb klerikus s később osnabrücker püspök életrajzában olvasunk. «Midőn ugyanis — így hangzik az illető tudósítás — az ellenség ily nagy és vitéz sokasággal *nem mervén megütközni, kétségbeesve megfutamodott*, s a német hadsereg nagy lelkesedése és diadala által lesújtva, az egész föld lelmi szereit részint *vermekbe rejtette*, részint *tűzbe dobta*, vagy *folyókba szórta*, részint pedig futás közben *magával hurezolta*: az egész (német) seregben rendkívüli és a legiszonyúbb *éhszükség* tört ki. Ekkor a (hildesheimi) püspöknek és kíséretének életét Benno úr mentette meg a kegyetlen haláltól, ki fáradhatlan tevékenysége és hihetetlen kutatási ügyessége által ezeknek mindig meg tudta szerezni a mindennapi kenyeret, mely magának a *császárnak is igen kevés*, vagy egyáltalán *semmi sem volt.*»¹⁾ Bennonak ezen hadjárat alatt szerzett érdemeit dalok örökiték meg, melyek a nép ajkán sokáig fönmaradtak. Henrik figyelmét is fölébreszté ez alkalmal az ügyes fiatal pap, ki ettől fogva gyorsan emelkedett pályáján, s később osnabrücker püspök lett.

Hazai forrásaink közül *Kézai* krónikája, és a Képes Krónika érdemel bővebb vizsgálatot az 1051-iki hadjáratra nézve; a többiek semmi újat nem adnak, a mi e kettőben ne lenne föltalálható.

«Henrik császár — így szól *Kézai* — Bodajkig lejövén, öt hónapig ostromolta Fehérvár városát, hol végre erejében és hatalmában úgy megfogyatkozott, hogy németei és olaszai sátraikban éjtszaka magukat elevenen eltemették, mert a magyarok a *sötétben táborukba nyomúlva*, nyilaikkal kegyetlenül öldöklék vala őket.» A krónika következő soraiból még csak azt említjük föl, hogy a német hadseregben *éhszükség* uralkodott és nagy volt a *betegek száma.*²⁾

Sokkal részletesebben beszél a dologról a Képes Krónika, melynek hitelességi mértékére nézve figyelembe veendő azon körülmény, hogy az Árpád-korszak első felére vonatkozó egyes

¹⁾ Vita Bennonis Episcopi Osnabrugensis. Pertz XIV. 63.

²⁾ *Kézai* Simon mester magyar krónikája, fordította Szabó K. Pest, 1862. 69. lap.

fejezetei s így valószínűleg e hadjárat története is, 1192 előtt nyerték eredeti szerkezetöket.¹⁾

«Következő esztendőben — így hangzik a krónika — a császár ugyanazon ügyért nagy hadsereggel nyomúla Magyarországba, a Zala és Zelicze patakok forrásai mellett, de a Dunán is küldé eleséggel terhelt hajókat Magyarországba, s azok parancsnokává öcsesét, Gibárd püspököt tevé. Meghallván ezt András király és Béla herceg, *a gabonakazalokat és szénaboglyákat mind fölégeték* s azon vidékről, melyen a császár átvonulandó volt, a lakosokat minden barmaikkal messze elszállíták s a mint a császár Magyarországba ért és a fölégetett tájakra jutott, sem katonáinak nem találhata élelmet, sem a lovaknak, és nem tudja vala, hol vannak a hajók s azoktól semmi segítséget nem kaphata. S átkelvén az erdőkön, a bodóháti hegyekhez közelgete, szükségét szenvedve mindenféle élelemben. E közben Gibárd püspök Györré érkezék s *levelet* küldvén Henrik császárhoz, tudakolja vala tőle, hol várakozzék reá. Azonban azt, a ki a levelet viszi vala, Isten úgy akarván, András király portyázói elfogták és hozzá vivéék. S miután Miklós püspök magyarázatából megértették, a mi a levélben vala, írának Gibárd püspöknek levelet, melyet egy jövevény által elküldének neki. S az tetteve, hogy őt a császár küldte, oda adá Gibárd püspöknek a levelet, melyben ez vala írva: «Tudd meg, édes Gibárd püspök, hogy birodalmunk nagy és fontos dolgai benünket Magyarországból Németországba menni kényszerítenek, mert ellenségeink birodalmunkat fegyverrel elfoglalták. Azért nosza siess s a hajókat elrontván, minél hamarabb teheted, jőjj előnkbe Regensburgba, mert neked sem tanácsos tovább Magyarországbán maradni.» Ezt tudva hát Gibárd püspök, sietve futá Németországba. A császár tehát a megmentés reményétől, melyet a hajóktól vár vala, elesvén, halálos szorultságba kezde jönni, valamint *egész seregét, a lovakkal és teherhordó barmokkal együtt, nyomorúlt éhhálál* fenyegeti vala. Ezenfölül a magyarok és besenyők is *minden éjjel* erősen háborgatják vala, mérges nyílakkal öldökölvén őket és sátraik közé hurkokat hányván, kik valami

¹⁾ Így p. o. Sz. László életrajza 1192-ben történt canonisatiója előtt iratott. (Marczali: A magyar történet kútfői az Árpádok korában. 62. lap.)

szolgálatban járának, mind elragadozzák vala. A németek aztán, a nyílak záporától való félelmökben, melyek őket elborítják és elemésztk vala, maguknak gödröket ásának vala, s fölülről pajzsaikkal befedvén, az elevenek együtt hevernek vala a sírokban a halottakkal.»¹⁾

Az előrebocsátott forrásokból világosan kitűnik, hogy Béla herceg hadi tervében két szempont volt irányadó: egyik az ellenség *élelmezésének megnehezítésére*, a másik pedig az alkalmazandó harcsmódra vonatkozott.

A hadseregek élelmezése ellenséges területen minden időben nehézségekkel járt, s gyakran a legnagyobb vállalatok az élelmezés hiányossága miatt jutottak tönkre. Mennyivel inkább ez időben, a mikor a közlekedési eszközök gyarlósága miatt a hadsereg nem vihetett magával elegendő élelmi szert és az ellenséges földön, szokás szerint, *harácsolás* által szerezte be a szükségeseket. Így tettek a magyarok is. Mikor hadjáratra mentek, legföljebb annyi élelmet vittek magokkal, a mennyi a határig elegendő volt, a többit a fegyveresek és lovak számára a megtámadott területen szereztek meg. — A németeknek Magyarország elleni hadjárataikban nagy előnyt adott a Duna folyó, mivel ezen az eleséggel terhelt hajókat messzire leszállíthatták; azonban, ha sikert akartak aratni, előbb-utóbb el kellett távozni a Dunától, és ha a hadjárat hosszabb ideig tartott, hogy az éhszükséget kikerüljék, a szükségletet okvetlenül harácsolással kellett fedezni.

Béla hadi tervében az volt az első szempont, hogy az ellenséges hadseregnek *harácsolás által való élelmezése lehetetlenné váljék*. S ezt az által érte el, hogy az ellenség útjába eső vidéket a szó teljes értelmében elpusztította, néptelenné tette. A lakosok az el nem vihető élelmi szereket földvermekbe temették, vagy megsemmisítették, azután a széna- és szalmakazalokra és házaikra üszköt dobván, ingóságaikkal, barmaikkal az ország belsejébe vonultak.

Mikor az ellenség oda ért, már csak hamut és pusztaságot talált a községek helyén.

¹⁾ Marci Chronica (bécsi képes krónika) Toldy F. kiadása, fordította Szabó K. 51. lap.

Az altaichi évkönyv-író és reichenau Herimannus ugyan nem mondják azt, hogy maguk a magyarok pusztították el az ország egy részét, sőt ellenkezőleg azt állítják, hogy a németek pusztították el az útba eső vidéket és mint Ekkehardnál olvassuk, a lakosságot is legyilkolták.¹⁾ Ilyen történhetett is, de mint fentebb említettük, csakis a hadjárat elején. Később azonban a németeknek már nem maradt pusztítani valójuk, mert ha útjok lakott területen vitt volna keresztül mindaddig, a míg előrenyomultak, akkor, főleg ősz elején, midőn földművelő országban legtöbb az élelmi szer, bizonyára sikerült volna harácsolás által eleséghez jutni, már pedig ez nem történt meg, sőt éhszükség tört ki a hadseregben, mi miatt a császár, mint az említett írók is megjegyzik, visszatérni kényszerült.

A fentebbi krónikákból tehát csak következtetés útján lehet bebizonyítani azt, a mit Benno életrajza, Freisingeni Otto krónikája és a Képes Krónika világosan, határozottan állítanak, hogy tudniillik az ország egy részének elpusztítását maguk a magyarok eszközölték, s az is kitűnik e forrásokból, hogy a pusztítás rendszeresen történt és egészen azon vidékig terjedt, a meddig a németek előrenyomultak.

Napjainkban egyetlen európai országban sem lehetne ily tervet alaposan keresztülvinni. A népes falvakat porrá égetni, a nagy városok kő- és téglaházait romhalmazzá változtatni, a hidakat, utakat szétrombolni, a lakosságot élelmi czikkeivel, barmaival, ingóságaival kitelepíteni a mily nehezen kivihető, ép oly barbár és nemzetgazdászati tekintetben határozottan káros eljárás lenne, mert a legkegyetlenebb hadjárat sem okozna oly pótolhatlan károkat, mint ez a pusztítás.

Azonban hazánkban 1051-ben keresztül lehetett vinni. Kárt ekkor is okozott ugyan, de olyat, a mely könnyen helyrehozható volt.

Az egész Dunán-túli vidéken Győr, Esztergom, Fehérvár, Veszprém és Pécs kivételével alig volt község, mely megérdemelte a város nevet. Ezek is, az egyetlen Fehérvár és talán Esztergom kivételével, jelentéktelenek voltak. Városok, a szó mai értelmében,

¹⁾ Ekkehardi Chronicon universale. Pertz VIII. 196. l. 1051. év.

ekkor nem léteztek, hanem fa- és sár-kunyhókból álló falvak és tanyák, itt-ott, többnyire felreeső helyeken, kolostorok, földből és fából készített erősségek, a várispánságok székhelyei.

Ottó, freisingeni püspök még ezután száz évvel is ilyennek találta Magyarországot.¹⁾

Különben a németek sem állottak e tekintetben sokkal magasabb fokon. Oly nevezetes városok is, mint p. o. Köln, Regensburg, Augsburg csupa fa-házakból épültek. Egyetlen tűzvész porrá égette az egész várost. A főurak kastélyai is fából készített, rozoga épületek voltak.

Ma-napság csupán a Dunán-túli vidéknek harmadfél millió lakosa van; a XI. században az egész országnak alig lehetett több mint másfél millió lakosa²⁾ és habár a Dunán-túl aránylag ekkor is a legnépesebb volt: a népsűrűséget távolról sem lehet a mostanihoz hasonlítani.

A lakosság ingósága csekély volt, a vagyon jobbára barmokból állott, az aratást már bevégezték, sőt a cséplést is és csak a szüret volt még hátra.

Így tehát az ellenség által meglepett terület kitelepítése, elpusztítása nem volt rendkívüli nehézségekkel összekötve.

Béla a legközelebbi eseményekből okulva, jól tudta, hogy a tömör, zárkózott tömegben felállított, sisakkal, páncéllal és paizszal védett, jól fegyverezett német lovasság és gyalogság ellen a *nyilharcz* nem gyakorol oly lesújtó hatást, mint a régi időkben; azt is tudta, hogy a kézviadalban gyakorlott ellenség a közeli harcban már fegyverzeténél fogva is nagy előnnyel bír a könnyű magyar csapatok fölött, kik a ménfői csatában túlnyomó számuk mellett sem tudták kicsikarni a diadalt a németek kezéből.

Hadi tervében tehát — mint az idézett források kétségtelenül igazolják — az volt a második szempont, hogy a *nyílt csatát kerülve következetesen visszavonul az ellenség előtt* és mindig beljebb-beljebb csalja azt az elpusztított területre; végre midőn a sikertelen fáradság és éhszükség által elcsüggesztett hadsereg *visszavonulásra* határozza magát, bekövetkezik az erélyes támadásnak, az *üldö-*

¹⁾ Ottonis Frisingensis Chronicon. Pertz. XX. 369.

²⁾ Pauler Gy. A magyarok megtelepedéséről. Századok. 1877. 499.

zésnek ideje. Így a hadjárat a magyarokra nézve a legcsekélyebb ember veszteséggel, a németekre azonban a legnagyobb romlással lesz befejezve.

A császár döntő ütközetre vágyott, a ménfőihez hasonló diadal reményétől égett; ez azonban nem történt meg.

Most nem bontakozott ki előtte a magyar hadsereg hosszú harcvezonalban, nem rohant nyílharczra, kézviadalra. A németek nem is látták a magyar haderő zömét, csak imitt-amott tűntek föl kisebb száguldozó csapatok, melyek az ellenség útvonálát minden oldalról körülrajzolták, előcsapatait, eleség-szállítmányát zaklatták. A németek azt hitték, hogy a magyarok vagy csekély számuk miatt, vagy elleneik vitéségétől félve, *nem mernek megütközni*, a tervszerű visszavonulást gyávaság-szülte futásnak gondolták, a lakosság rendszeres kiköltözködéséről pedig azon hitben éltek, hogy a magyarok félelmökben elrejtöztek.¹⁾ A németek tebát tévesen fogták fel a helyzetet s téves hitben voltak az általuk látott száguldozó csapatok felől is, melyeket *rablócsapatoknak* vélték,²⁾ holott ezek *portyázó csapatok* voltak, melyeknek kettős feladatuk volt: egyrészt az ellenséget zaklatni, lehetőleg károsítani, másrészt annak mozdulatait folyvást figyelemmel kíséreni, útirányát kipuhatólni és tapasztalataikról a fővezért tudósítani. Működésök az ellenség előtt rendszertelennek látszott, holott mindnyájan egyetlen akarat szerint cselekedtek és egész eljárásuk egy langeszüen fogalmazott hadviselési terv keretébe tartozott.

A császár bátran előrenyomúlt hadseregével az elpusztított vidéken, remélve, hogy a döntő ütközet előbb-utóbb bekövetkezik.

Melyik vonalon haladt előre a német hadsereg, arra nézve sem a külföldi, sem a hazai források nem nyújtanak biztos alapot. Ha a császár Fehérvárig, az ekkori magyar fővárosig, akart nyomulni, az esetben, akár a Mura-köz felől, akár a Vas-megyei Rába völgyén jött be, a déli Bakonyon keresztül vezetett a rövidebb út. Ha pedig a hajóhaddal akart egyesülni, akkor mindenesetre Ménfő

¹⁾ Hogy a németek csakugyan ily tévesen ítélték a helyzet felől, kitűnik Herim. Aug. Pertz VII. 130. Annales Altah. Pertz XX. 805. Vita Bennonis Pertz XIV. 62. szavaiból.

²⁾ E felfogással találkozunk Herim. Augiensisnél. Pertz VII. 130.

és Győr felé kellett mennie. Azonban feltűnő dolog, hogy Gebhard hajóhada és a déli hadsereg közt a hainburgi elválás óta az egész hadjárat alatt semmi összeköttetés nem jött létre, ami bajosan következik vala be, ha Henrik Győr felé veszi útját. De nemcsak hogy nem egyesült egymással a hajóhad és déli hadsereg, hanem nem is tudott egymás mozdulatairól semmit sem; a mi arra mutat, hogy a déli hadsereg működési vonala egész a visszavonulásig nagyobb távolságra esett a Dunától.

Gebhard tudta, hogy Henrik nagy kerülőt tesz és gondolhatta, mely tájban érheti el a Dunát seregével. Ő, mint a magyar krónikákban olvassuk, el is jött Győr alá az élelemszállító hajókkal és itt horgonyt vetett, de miután a császárra hiába várakozott, levelet írt hozzá, tudakolván, hogy mit tegyen. A magyarok mint az a korábbi idézetből kitűnik, elfogták a levelet és Gebhardot Magyarországból eltávozásra bírták.¹⁾

Meyndt mesének tartja a levél elfogását és Gebhardnak az ál-levél általi rászédését. «Mily fogalma lehetett — kiált fel — Thuróczinak egy XI. századbéli német püspökről!» Azonban a hadjárat természetét ösmervén, ily cselet nem tarthatunk épen mesének és ha nem veszszük is a dolgot szó szerinti értelemben, annyi bizonyára kitűnik belőle, hogy a magyar portyázók ügyesen megoldották feladatukat: nevezetesen Gebhardnak és Henriknek egymáshoz küldött leveleit elfogdosván, vezéröknek módot szolgáltatottak az ellenség terveinek kipuhatólására és minden összeköttetést elváltak, úgy annyira, hogy Gebhard a császár holléte és hadművelete felől semmit sem tudott; míg végre hosszas várakozás után azt gondolva, vagy a magyarok ügyesen keresztül vitt csele által azon álhírt nyerve, hogy Henrik elhagyta az országot, a további ittmaradást veszélyesnek tartotta és hajóhadával visszavonult Hainburg alá.

Meddig haladtak előre a németek, s hol és mikor kezdték meg a *visszavonulást*: arról az egykorú német források hallgatnak

¹⁾ Marci Chronica 51. Chronicon Thomæ Ebendorferi de Haselbach (Petz. Scriptores rerum Austriacarum. Tomus II. 700—701.) Hogy valami csel következtében félreértés történt, bizonyítani látszik az is, hogy Gebhard, Welf és Bretiszlav sokkal előbb elhagyták hazánkat, mint a császár. Lásd: Herim. Aug. 1051. Pertz VII. 130. l.

Reichenau Herimannus csak annyit mond, hogy a császári hadsereg addig haladt előre, «a meddig a sereg élelmi szere tartott». Ugyanez olvasható ki a többi német krónikákból is. Egyik sem nevezi meg a helyet, hol a visszavonulás kezdetét vette.

Azonban hazai forrásaink alapján e kérdésre nézve biztos tájékozást szerezhetünk, mivel ezek egyhangúlag azt igazolják, hogy Henrik 1051-ben egészen Székesfehérvár vidékeig hatolt s innen vonúlt vissza.

Kézai ugyanis, mint fentebb láttuk, így ír: «Henrik császár Bodajkig (nála: Bodoct) lejövén, öt hónapig ostromolta Fehérvár városát.»¹⁾ A Névtelen jegyzőnél «Bodok-tő hegye» fordul elő és «az ettől keletre fekvő nagy erdőt — így szól a Névtelen — melyet a németeknek itt elhányt vértjeiről ma Vértés-nek neveznek, Árpád Elődnek, Szabolcs atyjának adományozta.»²⁾ Kétségtelen dolog, hogy a vérték elhányásáról szóló hagyomány az 1051-iki hadjáratra vonatkozik, mivel a német hadsereg sem azelőtt, sem azután a Névtelen koráig nem jutott oly szorult helyzetbe, hogy vértjeit, helyesebben pajzsait, a futás megkönnyítése végett elszórni kénytelen lett volna. És minthogy a Névtelen *Bodok-tője* alatt nemcsak a szó feltűnő hasonlóságát, hanem a helyi fekvést tekintve is, a mai *Bodajkot* kell értenünk, mert hiszen Bodajk épen a Vértés alatt fekszik és a Vértés innen *kelet felé* húzódik; s minthogy a mai Bodajk Fehérmegye éjszaknyugoti részében, Fehérvártól alig 23 kilométernyire található: a Névtelenből is kétségtelenül kiviláglik, hogy Henrik hadserege e hadjáraton Fehérvár vidékeig hatolt előre.

Ugyanezt bizonyítja a Képes Krónika: «Átkelvén az erdőkön — így szól — a bodóhádi hegyekhez (montibus Bodo-hath) közelgete, szüksége szenvedve mindenféle élelemben».³⁾

¹⁾ «Imperator descendens usque *Bodoct* V. mensibus Albam obsedit civitatem» Kézai Lib. II. c. 3.

²⁾ Anonymus. 50. fejezet: «inde usque ad *montem Bodoc-tu* pervenerunt. Dux Arpad, ab orientale parte dedit Eleudu-nec, patri Zobolsu, silvam magnam, quæ nunc *Vertus* vocatur propter *clypeos Teothonicorum* inibi dimissos».

³⁾ Transiens autem silvas, appropinquavit montibus Bodo-hath omnium victualium penuria laborans . . . Ex hoc autem eventu locus ille unde

Továbbá ezt bizonyítja — a többieket nem említve — a budai krónika is, csakhogy ez utóbbi a Bodóhát helyett «Bodouch»-ot ír. És minthogy mindkettő hozzá teszi, hogy e hegy ez idő óta a németek elszórt vértjeiről Vértes-hegyének neveztetik: világos dolog, hogy a német hadsereg előnyomulásának határát ezek szerint is a Vertes alatt Bodajknál s így Fehérvár vidékén kell keresnünk.

Forrásaink tehát egyhangúlag arról tanúskodnak, hogy Henrik hadserege e hadjáraton egészen a magyar fővárosig hatolt előre; feltűnő azonban, hogy annak ostromlásáról egyedül Kézai tesz említést, a többiek nem.

Ez ostrom Kézai szerint öt hónapig tartott. Ámde Henrik augusztus végén jött meg Magyarország határához és október 25-én már ismét Hainburgban volt, hol e napon oklevelet adott ki.¹⁾ E szerint Henriknek Magyarország belsejében való időzése, ha Hainburgból való elindulását szept. 1-ére, visszaérkezését Hainburgba október 24-ikére tesszük és ez 54 napból a stajerországi kerülőre 10 napot leszámítunk, legfeljebb 44 napra tehető. Már most tekintetbe véve, hogy e 44 nap jó részét is az előnyomulásra és visszavonulásra szükséges menetelésre kellett fordítani: világos dolog, hogy nem sok idő juthatott Fehérvár ostromára. Kézai ennél fogva tévedett az időre nézve, de *maga a tény* ez által nincsen megdöntve, annál kevésbé, mivel a többi krónikákból is kitétnik, hogy Henrik ez alkalommal húzamosabban időzött Székesfehérvár közelében.²⁾

Teutonici tam turpiter dedecorati adjectis clypeis fugerunt, usque hodie *Vertesshegyie* nuncupatur. (Marci Chronica 50. fejezet.) Vesd össze Podhraczký Béla király névtelen jegyzője. 349. lap.

¹⁾ Stumpf: Die Regesten der fränkischen Kaiser 2414. és 2415. sz. (Meyndt 51.)

²⁾ Meyndt 46. l. Fehérvár ostromlását valószínűtlennek tartja. Meyndt szerint Henrik két hetet Stajerországban töltött és csak szept. közepén nyomult Magyarországra a Mura-köz felől s így egy hónap bőven esik az ország belsejében való tartózkodására. (Pontosabban véve így sem egy hónap, hanem 40 nap esik.) De — így szól Meyndt — mégis valószínűtlen, hogy Henrik ez idő alatt a déli Bakonyon átvonult volna és Fejérvárát ostromolta volna, mert tekintetbe véve az ostrom legalább egy heti idejét, a hegységen nehéz átvonulást, s a sok folyó akadályt, akkor nem lehetett volna okt. 25-én Hainburgban. Ellenben a «Heinrichs Züge nach Ungarn»

Meyndt többször idézett művében Fehérvár ostromlását mesének tartja. «Legfontosabb érv — így szól — Kézai ellen Herimannus hallgatása», kit Meyndt «lelkiösmeretes és jól értesült» írónak tart. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy Herimannus e hadjárat leírásában nagyon sok dologról hallgat. Az éjszaki hadtest működéséről a legnagyobb bizonytalanságban hagyja az olvasót; a déli hadsereg nagy kerülőjét és magyarországi hadi műveleteit egyetlenegy folyó vagy község nevének följegyzésével sem világítja meg; csak a visszavonulás utolsó küzdelménél említi meg a Rápeza folyót. Herimannusban is megvolt az a jellemvonás, a mit az ékiratok magyarázói már a babyloniai és assyriai krónikákban is észrevettek, hogy t. i. azon hadjáratokról, melyeket királyaik szerencsétlenül folytattak, vagy éppen nem, vagy csak igen röviden emlékeztek meg, úgy, hogy ily eseteknél a valódi tényállás konstatálása és a részletek földerítése végett idegen krónikákhoz kellett fordulni.

Itt is úgy áll a dolog. A részletekre nézve nem a német, hanem a magyar források adnak útbaigazítást.

Nincs okunk kételkedni Kézai azon állításában, hogy Henrik Fehérvárát ostromolta, főleg ha tekintetbe vesszük, hogy ő nem a hagyomány után írta művét, hanem *régi krónikákat* használt, mint ezt maga is fölemlíti.¹⁾

Ez azonban nem lehetett rendszeres ostrom. Ilyenre Henrik ostromszerek hiányában nem is gondolhatott. Itt csak megszállásról lehet szó, miközben Henrik a város ellen rohamokat intézett azon célból, hogy ez által a magyar fővezért nyílt csatára kényszerítse. Azonban Béla herczeg most is kerülte az ütközetet, most is a korábbi rendszer szerint folytatta a hadjáratot és a főváros környékéről a lakosokat, barmokat és élelmi szereket eltakarította a németek elől. Végre Henrik táborában elfogyott az élelmi szer s beállott az éhszükség. Egyes vakmerő és találékony csapatvezéreknek néha-néha sikerült ugyan valamit harácsolni, mint Benno

ez. értekezés (Hormayr Taschenbuch. Stuttgart. 1830. 356. l.) Fehérvár ostromát valónak tartja és azt egy hónapra teszi.

¹⁾ Lásd erre nézve Marczali: A magyar történet kútfüi az Árpádok alatt. 41. lap.

életrajzából kitűnik; azonban az általános helyzet ez által cseppet sem javult, sőt napról-napra rosszabbodott, annyira, hogy néha magának a császárnak is nélkülöznie kellett a szükséges táplálékot.¹⁾ Ehez járult még, hogy a csekély és rossz élelmezés miatt a táborban betegség tört ki s a lovak is pusztultak.²⁾ Szóval Henrik hadserege a legváltóságosabb helyzetbe jutott, mi miatt meg kellett kezdeni a *visszavonulást*.

Ezzel a fordulat, melyre Béla herczeg már hetek óta várt, melyet elejétől végig következetes hadviselési módja által előkészített, ime beállott. A magyarokra nézve elérkezett a cselekvés, az *üldözés* ideje.

KISS LAJOS.

¹⁾ Vita Bennonis Pertz XIV. 63.

²⁾ Kézai és a Képes Krónika főntebb átvett helyei szerint.